

К.В. Гусаров, канд. юрид. наук, доц.

Національна юридична академія України
ім. Ярослава Мудрого

ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВИХ НОРМ СУДАМИ

Під тлумаченням правових норм в юридичній літературі розуміється діяльність по встановленню дійсного змісту нормативних приписів з метою їх практичної реалізації. Судове ж тлумачення юридичних норм розглядається як інтелектуально-вольова діяльність судді (колективного судового органу), яка має офіційний характер та направлена на розкриття дійсного змісту норм Конституції, міжнародних договорів, законів, інших нормативних актів. Результатом такої діяльності є формування думки судді, а кінцевою метою – забезпечення конституційних прав людини та інших суб'єктів права шляхом винесення законного, обґрунтованого та справедливого рішення.

Розглядаючи тлумачення правових норм як важливу комплексну частину процесу реалізації норм права, виділяють його аспекти. По-перше, це процес мислення особи, яка вивчає правову норму, тобто з'ясування дійсного смислу норми права та її застосування. По-друге, тлумачення допускає роз'яснення змісту правових норм, що є необхідною передумовою для правильного розуміння та реалізації вимог правових норм. Воно здійснюється з допомогою певних засобів, які складають уособлену сукупність прийомів аналізу правових норм.

Віднесення тлумачення правових норм органами судової влади до функцій правосуддя з цивільних справ обумовлюється складністю та многогранністю життєвих ситуацій та різноманітних казусів. Тому нерідко виникає проблема з пошуком необхідної правової норми, яка підлягає застосуванню, й необхідність роз'яснення її смислу чи стосовно до кожного конкретного випадку (спору), чи у зв'язку з роз'ясненням смисла норми права для неодноразового застосування в різних сферах суспільного життя. При тлумаченні судами норми права з'ясовується той її зміст, який вклав у неї прийнявший її орган державної влади.

Прямим завданням тлумачення є з'ясування органом судової влади того смислу, який передбачений даною нормою права та можливістю застосування правової норми в конкретних правовідносинах.

Слід зазначити, що доцільність та необхідність тлумачення (роз'яснення) правових норм судами в деяких випадках піддається сумніву. Наприклад, В.Єршов у свій час вважав, що суб'єктами роз'яснення норм можуть бути тільки законотворчі органи, які прийняли акт, що тлумачився, оскільки за своєю правовою природою тільки вони можуть приймати нормативні акти, у тому числі роз'яснення обов'язкового характеру. Суди ж, зокрема, Пленум Верховного Суду, покликані лише розглядати спори, з'ясовуючи норми та робити їх зрозумілими з метою розгляду конкретної справи.

На нашу думку, аналіз законодавства про судоустрій та процесуального законодавства дозволяє зробити висновок про те, що до функцій судів цивільної юрисдикції належить тлумачення правових норм. Однак завдяки спеціалізації органів судової влади по юрисдикційним критеріям слід враховувати необхідність розробки теоретичних аспектів функції, що розглядається. Отже, проблема тлумачення юридичних норм органами судової влади є дуже актуальною та вимагає окремого глибокого вивчення.

Судове тлумачення є різновидом офіційного тлумачення через те, що офіційний правозастосовчий акт (судове рішення) виноситься після аналізу не тільки фактичних обставин цивільної справи, що розглядається судом, але й після аналізу, тлумачення (роз'яснення) застосованих судом правових норм при вирішенні юридичної справи.

Судове офіціальне тлумачення, як пише Т.В.Кондрашова, може бути казуальним, тобто обов'язковим для конкретної справи, та нормативним, тобто загальним для всіх справ певної категорії. Проте В.С.Смородинський вважає, що офіційне судове тлумачення поділяється на рекомендаційне тлумачення та обмежено-обов'язкове (казуальне), при цьому рекомендаційне звернене не тільки до певного суду та не до всіх судових інстанцій, а до всього суспільства. Казуальне ж тлумачення офіційно діє в межах

конкретної справи. Однак фактично і його дія не вичерпується одним випадком, оскільки дати тлумачення правової норми, зміст якої застосовується тільки для одного випадку, неможливо. Норма права завжди розрахована на низку однорідних випадків, тобто діє неодноразово.

Характеризуючи казуальне тлумачення правових норм органами судової влади, слід враховувати, що винесене по конкретній справі судом рішення містить правило поведінки, яке є обов'язковим для сторін справи, що знаходиться на розгляді у суді. У такому випадку судові рішення нагадує правову норму. З іншого боку, правова норма розрахована на багаторазове застосування, а судові рішення, як правило, персоніфіковане та відноситься до певної ситуації.

Наприклад, при тлумаченні низки норм матеріального права суди апеляційних інстанцій виходять із сенсу законодавства та правової природи правовідносин, що виникли. Так, при перегляді рішення суду Боровського місцевого районного суду судова палата з цивільних справ апеляційного суду Харківської області застосувала тлумачення ст. 195 ЦК УРСР 1963 р. та дійшла висновку про те, що у випадках, коли сторони домовились укласти договір, але відповідно його не оформили, то сплачені в рахунок виконання договору платежі повертаються не як завдаток, а як отримані в якості авансу гроші в рахунок укладення договору в майбутньому (Рішення судової колегії судової палати з цивільних справ апеляційного суду Харківської області від 4 лют. 2002 р. по справі № 22-а-244/2002 р.).

Рекомендаційне тлумачення судами правових норм міститься в Постановах Пленуму Верховного Суду України та його Правових позиціях відносно розгляду окремих категорій справ. Від казуального воно відрізняється, по-перше, загальнообов'язковістю, а по-друге – джерелом тлумачення.

Необхідно підкреслити, що положення, викладені в джерелах рекомендаційного тлумачення судів цивільної юрисдикції (Постановах Пленумів Верховного Суду України та його Правових позиціях відносно розгляду певних категорій справ) за своєю

природою не є нормами права, оскільки судові органи не наділені правотворчою функцією.

З урахуванням викладеного автор не поділяє існуючу в літературі точку зору, згідно з якою рішення Пленуму Верховного Суду України можуть встановлювати правові норми та є джерелами права. Роз'яснення вищих судових органів до джерел права не належать, а є актами судового тлумачення норм права.

Також заслуговує підтримки позиція Л.Г.Матвеевої, згідно з якою зазначені акти офіційного тлумачення мають квазінормативний характер. Квазінормативність роз'яснень пленумів Верховного Суду України виявляється у:

- неіндивідуальності вимог, що в них містяться;
- можливості їх неодноразового застосування;
- розповсюдженні їх на широке коло суспільних відносин;
- обов'язковості приписів чинного законодавства (цей аспект витікає з офіційного характеру тлумачення).

Отже, необхідність виділення функцій правосуддя, притаманні органам судової влади різних юрисдикцій, окремо визначається конституційним положенням про спеціалізацію органів судової влади як про один з первісних принципів побудови сучасної судової системи. Виходячи з цього, слід розмежовувати функції конституційного правосуддя, цивільного, адміністративного та інших.